

JAN UHER

BORIS UHER

(O svém otci ke 100. výročí)

Má dnešní situace je dnes zvláštní a nelehká: syn má hovořit o svém otci a má kriticky hodnotit jeho přínos. Je snad na první pohled jasné v jakém nebezpečí subjektivního zkreslení či synovského přecenění významu se ocitám. Od počátku své práce na tomto tématu jsem si byl tohoto nebezpečí vědom a vyvíjel co největší úsilí, abych se mu vyhnul — ale připouštím pravděpodobnou možnost, že se mi to plně nepovedlo. Prosím vás proto o konfrontaci, o korekturu, kde jsem snad objektivitu mohl porušit.

Věřil jsem, že budete mít v ruce knížku o Janu Uhrovi. Byla napsána před 7 lety, dvakrát byla přepracována — jednomu z recenzentů vadilo příliš mnoho zmínek o Masarykovi, byla připravena ke II. korektuře — a v létě 1990 SNP titul zrušilo a knížka nevyšla. Proto bude mít můj příspěvek spíše biografický charakter, neboť nemohu předpokládat, že by někdo uváděná fakta znal.

Pár slov na vysvětlenou, jak došlo k tomu, že jsem se do této pro mne složité práce pustil. Po vlně zjednodušování v 50. letech, jejichž plodem jsou dějiny pedagogiky typu Josefa Váni, typu Medynského a jiných, kteří si z minulosti vybírali jen to, co se jim hodilo a vykládali to tak, jak se jim hodilo podle marxistické metodologie, se postupně do dějin pedagogiky začínají vracet mnozí, o kterých se do té doby mlčelo. Jan Uher byl jedním z nich. Byl také jediným z univerzitních učitelů pedagogiky, který položil v boji svůj život.

Poslední, co bylo o Uhrovi známo, bylo heslo v Pedagogické encyklopedii z pera Otakara Chlupa. Konečně někomu došlo, jak absurdní je tato situace uprostřed všech řečí o protifašistickém boji. I objevila se idea, že je potřeba i tuto postavu zpřístupnit pedagogické veřejnosti. Přátelé mne přesvědčovali, že jsem k tomu nejpopovolanější já sám, protože mám celou pozůstalost a znám materii. Dlouho jsem se bránil, nakonec mne přesvědčili. Šlo mi tedy o to, abych zpřístupnil mladým pedagogům aspoň formou úryvku dnes už zcela nedostupné a neznámé spisy.

Snažil jsem se tím plnit úkol, který mi táta odkázal, totiž pečovat o to, aby jeho dílo sloužilo národu tak, jak on se o to vždy snažil. Díky okolnostem se mi to dařilo obtížně, doufal jsem, že to aspoň částečně splní připravovaná knížka. Doufal jsem marně. Vidím tedy, že tento odkaz i tento dluh budu nucen předat další generaci.

Úvodem

Bylo to v říjnu 1942, kdy katova sekera předčasně ukončila život výrazné postavy našeho meziválečného pedagogického dění, Jana Uhra. Bylo přeřato dílo pedagoga, který své největší zralosti teprve dorůstal, nenaplněné zůstaly i plány, jež ve vězení formuloval.

Jako jedna z vedoucích osobností první vlny protifašistického odboje na Moravě je jistě hoden pietní vzpomínky, připomenutí jeho činnosti v bojích o novou tvářnost české školy. Jsou však tyto pietní vzpomínky a historické důvody dostatečným impulsem, abychom se hlouběji obírali jeho osobností a snažili se o oživení znalosti jeho díla? Či mají jeho postoje obecnější platnost a mají co říci i současné teorii a praxi?

Časově je Uhrovo působení určeno dobou trvání Československé republiky: jeho první literární pokusy máme doloženy z let 1918–19, poslední pak z doby vězení 1940–41. Tento časový rámec je současně rámcem ideovým: dílo Jana Uhra je natolik svázáno s konkrétní situací meziválečného období u nás, že jeho pochopení a správná interpretace je možná jen v souvislostech. Ovšem problémy, které řešila tato generace pedagogů, zápasy, které vybojovala i cíle, které si stavěla, měly obecnější význam a bylo jimi nepochybně ovlivněno i budování základů naší současné školy.

Léta příprav

Jan Uher se narodil 28. ledna 1891 v Prostějově v rodině chudého továrenského dělníka. Přes hmotný nedostatek mu rodiče umožnili středoškolské studium. Po maturitě na gymnáziu však nebylo ani pomyšlení na pokračování ve studiu na univerzitě, a tak se Uher rozhodl pro učitelskou dráhu. Absolvoval abiturientský kurs na učitelském ústavu v Brně. Již roku 1911 nastoupil své první učitelské místo ve Vejšovicích na Hané, později v Prostějově a na měšťanské škole v Kostelci na Hané. Mladý nadšený učitel již zde začal s experimentováním. Jeden z autorů, Sáva Racek, vzpomíná, jak Uher později v Kádnerově semináři na Filozofické fakultě UK referoval o svých pokusech s tolstojovským pojetím volné školy. Přes snahu učitele byly výsledky katastrofální, takže zdravý pedagogický cit ho donutil po nemnoha měsících od pokusu upustit.

Pedagogické, lidovýchovné a kulturní snahy i první literární pokusy však přerušila válka. Od prvního mobilizačního dne byl Uher v uniformě. Válku absolvoval ve vojenské kancelářské službě, která ho zanesla do Haliče, na Černou Horu, do Albánie. Přes tento neklid se Uher dokázal připravit na odborné

zkoušky, roku 1916 je složil a ještě před koncem války byl vyreklamován z armády jako odborný učitel.

Po válce se pokusil o uskutečnění svého životního snu a zapsal se na Filozofickou fakultu Karlovy univerzity v Praze. Právě v té době mu bylo také nabídnuto místo osobního knihovníka prezidenta republiky T.G.Masaryka. Dvouletý pobyt na Hradě a denní styk s prezidentem Masarykem a jeho filozofií na mladého Uhra silně zapůsobil.

Rovněž vysokoškolská studia hluboce ovlivnila jeho ideový vývoj. Měl štěstí na opravdu vynikající učitele: Drtinu, Fr. Krejčího, Rádlu, Foustku, Beneše, Kádnera, Chlupa, ze slavistů Pastrnka, Weingarta, Smetánku, Jakubce, Arne Nováka.

Promoval v prosinci 1921 a týž den se i oženil. Jeho životní družkou a věrnou ochránkyní jeho díla se stala Mílada Nedělníková, s níž vytvořil harmonickou a šťastnou rodinu. A pro nás oba s bratrem krásné a šťastné dětství.

Zastavme se na tomto místě u Uhrova filozofického vývoje. Jak bylo naznačeno, vyšel Uher z Tolstého, a to nejen pedagogicky, ale i filozoficky. Toto východisko se však postupně měnilo. Sebevzděláváním získal už jako mladý učitel slušné znalosti dějin filozofie. Zprvu byl stoupcem idealismu, jeho oblíbeným filozofem byl Platón. Základním předpokladem Uhrova světového názoru byla tedy priorita ducha nad hmotou. Toto prvotní stanovisko se však postupně prohlubovalo a modifikovalo. Pod vlivem Masarykovým a různých filozofických názorů jeho vysokoškolských učitelů byl původní, jednoduchý idealismus infiltrován prvky pozitivismu, takže novější filozofické stanovisko, z něž pak vycházel po celý život, bylo podle něj určitou syntézou. Podle Masaryka byla tato filozofie nazývána realismem.

Z vysokoškolských profesorů si od Uhra nejvíce sliboval profesor pedagogiky Otokar Kádner. Kádner byl totiž původcem návrhu na reformu učitelského vzdělávání, podle něž měly být zakládány ve větších městech pedagogické akademie vysokoškolského typu, na nichž by se připravovali učitelé po absolvování gymnázia. Při budování akademií by byla zřejmě značná potřeba vysokoškolských docentů. Proto se Kádner snažil přimět Uhra, aby se nezdržoval skládaním státních zkoušek, které dávaly absolventům kvalifikaci středoškolských profesorů a tím i existenční jistotu, ale aby co nejrychleji složil rigoróza doktorská. Sliboval mu, že ho bude habilitovat pro obor pedagogiky.

Když však Kádnerův reformní plán padl — jako ostatně všechny plány na vysokoškolské vzdělání učitelů v meziválečném období — začal Kádner habilitační řízení oddalovat a komplikovat, až se s ním Uher definitivně rozešel.

Svou snahu o habilitaci přenesl pak do Brna. Brněnská univerzita byla mladá, nespoutaná tolika tradicemi, a tedy v leccems pokrokovější, modernější. Navíc od počátku své existence měla štěstí na velké osobnosti vědecké i lidské.

Krátce předtím zde byl jmenován řádným profesorem pedagogiky Uhrův někdejší učitel Otokar Chlup. Historie jeho jmenování v Brně je dostatečně

známa stejně jako potíže, které Chlupovi jako členu KSČ dělalo Ministerstvo školství.

Chlup je ve vývoji naší pedagogiky zajisté osobnost mimořádná. Nejen délkou svého působení, ale především jeho zaměřením a úrovní. Patřil k našim nejvzdělanějším a neinformovanějším pedagogům, se smyslem pro hledání nových metod, vědeckých i výukových. Uprostřed vlny módnosti a různých pedagogických a filozofických -ismů si však dovedl zachovat zdravý pedagogický cit a rozvážnou učitelskou moudrost. Lze říci, že Kádner a Chlup tvořili odborné protipóly:

Kádner, typ katedrového vědce, pozitivisticky přesného teoretika, pilného, systematického, ale zcela odtaziťého, a proti němu Chlup, celým svým životem spjatý se životem školy, učitelstva, sledující tep doby i nejnovější proudy ve vývoji pedagogického myšlení. Je nesporné, že zaměřením své odborné činnosti i svou osobností musel být Uhrovi nepoměrně bližší než Kádner. A tak se Uher habilitoval v Brně roku 1925 svou významnou monografií *Problém kázně*.

Léta vědecké a pedagogické práce

Setkání obou mužů bylo oboustranně šťastné. Chlup získal v Uhrovi svého v předválečném období nejvýznamnějšího a nejsolidárnějšího spolupracovníka, pro Uhra se stalo čilé ovzduší brněnské univerzity podnětným a dávalo mu možnost k plnému rozvoji všech schopností.

Od prvních dnů se spolupráce Uhra s Chlupem utvářela velmi pozitivně, neboť pedagogické názory a postoje obou si byly velmi blízké, takže vytvářeli, dá se říci brněnskou pedagogickou školu a v nastávajících zápasech o reformu školy určité jednotné křídlo.

Výrazná byla i Uhrova hluboká víra v demokracii jako společenský princip i jako nejlepší politickou formou. Demokracie v tomto pojetí má být nejlepší formou lidského soužití a její prohlubování by mělo vést k stále lepší a spravedlivější společnosti. Toto pojetí má rovněž silný náboj morální — demokracie by měla být nejen nejlepším a nejspravedlivějším, ale také nejhumánnějším a nejmravnějším lidským řádem. Měla by tvořit optimálnější podmínky pro plný rozvoj mravně uvědomělého a společensky odpovědného individua, na druhé straně pak by měl být rozvoj liberální demokratické společnosti podmíněn rozvojem a úrovní všech jejích členů. Všichni příslušníci těchto generací však zažili, jak dalece se tato ideální představa lišila od tehdejší politické reality.

Z tohoto hlediska viděl Uher školu jako hlavní hlasatelku demokracie a jako významnou společenskou a státní sílu, která měla připravovat budoucí demokraty a ovlivňovat tak budoucí rozvoj společnosti. Uher ovšem nevěřil, že by se tyto ideje prosazovaly automaticky, věděl, že za jejich uskutečňování je potřeba bojovat. Jako pedagog s hlubokými etickými zásadami byl však přesvědčen, že rozhodujícím činitelem zápasu za tyto ideje jsou ne hlediska třídní, ale mravní i politická úroveň jednotlivců a lidová výchova širokých mas. Sám ovšem mno-

hokrát zažil, a nejvýrazněji v posledních letech života, jak je tento ušlechtilý idealismus slabý proti hrubé politické síle.

Již tato charakteristika ukazuje, že Uhrova činnost byla společensky angažovaná. Byl předsedou pražského Reformního školského sboru, byl místopředsedou Nových škol v ČSR a spoluredaktorem revue stejného jména, pracoval ve výzkumné „třídce“ na Filozofické fakultě MU, přednášel na Škole Vysokých studií pedagogických v Brně, v Praze a později i v Bratislavě, kde tuto školu založil, na Pedagogické akademii, na konzervatoři, byl předsedou Pedagogického centra, byl tajemníkem Výboru pro organizaci všeslovanských sjezdů pro výzkum dítěte, byl předsedou Volného pedagogického sdružení, členem redakční rady Psychologie a Sociologie, přednášel na desítkách a snad stovkách učitelských porad a konferencí, na univerzitních extenzích, byl členem ústředí české zemské péče o mládež a Německé zemské péče, byl členem Ústředí čs. Červeného kříže, Akademické Ymky, byl členem předsednictva vzdělavelského sboru ČOS a redaktorem časopisu Sokolský vzdělavatel, spolehlivě nejsou tímto výčtem zachyceny všechny funkce, řadu z nich nemáme ani doloženou.

I v sílu ideálů a nenásilí věřící Uher se začal tvářit v tvář fašismu měnit, jeho postoj nabýval na rozhodnosti a bojovnosti, a z ideových pozic sestoupil do konkrétní politiky. Ujasnil si, že o demokracii je třeba tvrdě bojovat. Začal se měnit tón jeho článků a zvláště články v Sokolském vzdělavateli působily jako výzvy k brannosti a přípravě na boj. S překvapivou jasností poznával nebezpečí fašismu i ve vzdálených částech světa a společně s přítelem Grohem pohnuli Spolek posluchačů filozofie, aby se stal kolektivním členem Výboru pro pomoc demokratickému Španělsku. Na této platformě se schází s většinou svých levicově či demokraticky orientovaných přátel a žáků.

Ve vztahu k tradici si však Uher nepočínal jako nezaujatý, pozivistický historik, jako registrátor minulosti, ale z minulých dějů a jejich interpretace se snažil vždy pochopit a formulovat, čím jsou přínosem pro přítomné dění. Je třeba připustit, že snad žádný z našich moderních pedagogů (kromě Drtiny a do jisté míry Chlupa) se tolik nesnažil o poučení pedagogické současnosti z minulých tradic. Tento živý vztah k minulosti i současnosti vyjádřil zřetelně Hendrich: „máme-li nějak souborně charakterizovat postavení Uhrovo v naší pedagogice, tedy můžeme říci, že byl strážcem tradice. Strážcem, nikoli konzervátorem. Šlo mu o pokrok v naší výchově, ale neviděl jej nikdy v roubech přivezených z ciziny, pokud se neprokázalo, že skutečně dovedou obrodit náš štěp. Hledal zlepšení ve směru odkazu, který nám zanechali přední zjevové našich dějin“.

Uher, hledač syntézy a harmonie, usiloval i o hledání syntézy mezi krajními stanovisky pedagogické teorie: mezi herbatismem na jedné a romantismem na druhé straně, mezi absolutní svobodou a manipulováním s dítětem, mezi psychologizací výchovy na jedné a sociologizací na druhé straně.

I z hlediska vztahu k tradicím je pozoruhodný Uhrův roční pobyt v USA. Do Ameriky jel poznat pedagogickou současnost, aby ji mohl konfrontovat s vlastními postoji. A skutečně, New York mu dal možnost stýkat se s nejvýznamněj-

šími americkými pedagogickými teoretiky té doby, pragmatisty, behavioristy i reprezentanty jiných směrů. Tak poslouchal Deweye, Monroea, Russella, Radosavljeviče, Thorndika, Watsona, Del Manza aj. Nenechal se však oslepit, jak se stalo řadě českých pedagogů, vnější brilantností jejich koncepce a snažil se o pochopení souvislostí evropských východisek této nové vlny. A tak se dostal k postavám americké historie druhé poloviny 19. století. Horace Mannovi, H. Barnardovi, B. E. Sheldonovi a F. Parkerovi, jejichž hlubší a kultivovanější stanoviska postavil proti zjednodušujícím tendencím a filozofické povrchnosti současných teorií. Takže ani prudký tep soudobé Ameriky nezastřel Uhrovi historické souvislosti a tradice. Svě postřehy formuloval ve svém významném spisu *Základy americké výchovy* (v anglickém výtahu *On American Education*).

Vztah k obrozenství a Tyršovi, jímž se zabýval po stránce pedagogické, přivedl Uhra k bližšímu styku se Sokolem. V sokolství nespatoval jen tělovýchovný program, ale široce pojatou výchovnou a lidovýchovnou instituci. Jako pedagog se angažoval v jejím vrcholném ideologickém orgánu, předsednictvu vzdělavatelského sboru ČOS. V rámci této funkce starostlivě sledoval narůstání pravicových tendencí ve vedení Sokola a energicky se zúčastňoval činnosti brněnské skupiny (Krejčí, Groh, Jandásek, Kladivo, Hutař, Kudela, Sirotek, Houdek), která usilovala o politickoideové zaměření Sokola v duchu demokratických ideálů. Tato činnost vyvrcholila v posledních letech před Mnichovem, kdy se Uher stal redaktorem ideově nejvýznamnějšího časopisu *Sokolský vzdělavatel*, který řídil až do svého zatčení.

Do této oblasti patří i poslední Uhrovo dílo, napsané v nacistických věznicích. Filozofie národní výchovy, které zůstalo nedokončeno. Uher správně cítil, že kategorie cílů je v poválečné české pedagogice nekonkrétní-pokud si tento problém vůbec kladla! Celou jeho činností prostupovala tedy snaha o formulaci těchto cílů, jejich konkretizaci i filozofické zakotvení. K řešení této otázky nejvýrazněji přispěla zmíněná práce, a to především v kapitole *Typ českého člověka*, v níž Uher usiloval o humanizaci a komplexnost tohoto cíle, ale i o jeho konkretizaci až do typu člověka, kterého chce vychovat v podmínkách české společnosti. Tyto úvahy měly být podle Uhrových představ východiskem při plánování poválečné orientace české školy. Uher se zde snažil dojít k formulaci abstraktního typu české osobnosti analýzou povah i vývoje výrazných postav české minulosti počínaje Husem. Věřil, že takto vyabstrahuje pozitivní vlastnosti české národní povahy a jejich syntézou dojde k onomu abstraktnímu typu a tedy i k morálně psychologicky formulovanému cíli výchovy. Příznějme, že okolnosti i doba značně ovlivnily toto dílo, do něhož vězeň promítal svou víru v budoucnost, bylo psáno bez nejmenší odborné pomůcky, vycházelo jen z úvah a vzpomínek. V zásadě však je tento postoj, žádající, aby cíl výchovy byl výsledkem určitého světového názoru, výrazem určitého filozofického stanoviska a odrazem určité společenské situace, správný.

Základním Uhrovým postulátem byla koncepčnost a ideologický základ obsahu i organizace vzdělání, on tento postulát formuloval jako filozofický základ

jakýchkoli školských reforem, my bychom jej vyjádřili naší terminologií spíše jako ideovou orientaci. Odmítal chápat školu jako do sebe uzavřený, nezávislý jev, s vlastními pravidly a vlastním vývojem, ale vždy ji viděl jako významnou součást společenských a politických procesů, jako výslednici společenských požadavků, potřeb a situací.

Nezapomeňme zde významnou Uhrovu zkušenost, kterou v představuje návštěva Sovětského svazu v roce 1934. Byla to jedna z prvních cest, kterou tam organizovala učitelská organizace Exod společně se sovětským Intouristem, a tvořila jakýsi protiklad Uhrovu pobytu v USA. Zájezd měl ovšem základní nedostatek: protože se konal o prázdninách, nezastihli tam naši učitelé školy ani jiné výchovné instituce v provozu, a tak se o pedagogické problematice dozvídal jen z referátů příslušných pracovníků. Po návratu uveřejnil Uher své postřehy v nevelké knížce Několik pohledů na SSSR. Vystupoval zde objektivně, kriticky, nehledal v sovětské skutečnosti fakta potvrzující apriorně pozitivní či negativní soudy, ale šlo mu o skutečné postižení obrovských, sociálních změn vyvolaných revolucí a o jejich vliv na oblast školství a vzdělání.

Uher, který měl o reformě školy jiné představy, celému experimentu vytýkal nekonceptnost, nedostatečné ideové zakotvení a pozitivistickou bezcílnost. Zde se Uher a Chlup střetli se zastánci příhodovské linie. K nejostřejší srážce došlo při kritice Příhodova návrhu učebních osnov pro měšťanskou školu, v němž oba postrádali ideovou podstatu návrhu a poukazovali na skutečnost, že reformní návrhy nejsou výrazem myšlenkově jednotného názoru na svět a společnost, ale konglomerátem, Chlup mluvil přímo o „bezideovém kompromisu“. V diskusních článcích v ročníku 1932 Věstníku Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě se proti Uhrovu požadavku konceptnosti a filozofického základu reforem argumentovalo pedagogicky i ideově plochými námitkami, např. že kolik lidí tolik filozofií, některá by byla pro všechny závazná a mohla se stát všemi uznávaným cílem výchovy, ani formulovat nelze (např. Skořepa, Vojta, Beneš). Jiní oponenti pak byli přesvědčeni, že filozofii tvoří automaticky praxe, a že tedy filozofický základ reforem má vyplynout až jako důsledek reformní školské činnosti, ne naopak. Obojí je zajisté dokladem o chatrných filozofických znalostech Uhrových oponentů.

Uher tedy neuznával toto pojetí reformy. V koleniích neviděl řešení sociálních problémů, nepovažoval za pokrok ani radikální diferenciaci, neboť prý není pokrokem, jestli několik škol různého typu zaměření přejde mechanicky pod jednu správní střechu a přitom úkoly každé z nich mají být zachovány. Při kritice soudobého školství viděl Uher zřetelně nedostatky těchto školských typů, ale právem i jejich přednosti. Na měšťanské škole oceňoval její tradiční pedagogické kvality a snahu o životnost a společenské zaměření, moderně řečeno spojení školy se životem, na gymnáziu pak úroveň teoretickou a úsilí dát studentům široký vědní základ, rozvíjet logické myšlení a vypracovat studijní návyky a techniky. Na obou školách oceňoval dobře vymezené cíle a společenské úkoly. Stavěl se proti povrchní snaze vytvořit jeden typ školy, jehož ambicí bylo nahradit

oba předchozí a zvládnout na stejné úrovni jejich cíle — což znamenalo vytvořit školu s mnoha zmateně se proplétajícími cíli, a tedy bez jasných a konkrétních cílů vůbec. Neviděl pokrok v tomto násilném a nefunkčním zasahování do kontinuity našeho tradičního vývoje a v mechanickém přenosu organizačních modelů a zvyklostí našemu vývoji cizích. A rozhodně odmítal začínat reformu školy radikálními organizačními změnami (Uher to nazýval refermou vnější), ale žádal, aby těmto změnám předcházela velká a náročná práce koncepční, řešící společenskou funkci školy, výchovné cíle, obsah a metody (tzv. reforma vnitřní). Proto kritizoval příhodovské reformní pokusy a sám se v této etapě zamýšlel nad cestami sblížení obou školských typů, měšťanské a nižší střední školy, a nad pedagogickými a sociálními opatřeními, jež by umožňovala vstup všem nadaným dětem do vyššího gymnázia.

Uher se rovněž postavil proti snaze oktrojovat českému národu školský systém jednotné diferencované školy po Mnichovu. V této snaze vidíme poslední výhonek meziválečného reformního hnutí. V únoru 1939 bylo totiž do Zlína svoláno velké pedagogické shromáždění, kde za vydatné podpory pravičáků, Jana Bati a ministra školství Kaprase, prosazovali učitelé zlínských škol ve spolupráci s V.Příhodou vlastní návrh, vycházející v postatě z modelu komenií. Uher podrobil návrh zásadní kritice, bylo však dost těch, kteří ve všeobecné bezradnosti byli ochotni o něm uvažovat. Všem úvahám však učinil ani ne za měsíc nato rázný konec 15. březem, po němž nacisté v rámci své protislovanské politiky začali omezovat české školství a snažili se o likvidaci české inteligence. Tím tedy skončilo české reformní hnutí.

Zájem o rozvoj osobnosti a postoje mládeže vedl Uhra k napsání jeho největší a poslední otiskované knihy — Středoškolský student a jeho svět (1939). Pokusil se zde sledovat jednotlivé etapy psychologického vývoje dospívající mládeže a utváření jejich vztahů k jednotlivým kulturním a společenským hodnotám a institucím. Lze tedy toto dílo charakterizovat nejlépe jako vývojovou psychologii dospívání.

Centrem ducha výchovy, ducha školy a celého pedagogického dění byla pro Uhra ani ne tak jeho organizace či obsah, jako osobnost učitele, proto by podle něj měla být v centru školské reformy reforma přípravy učitele — požadavek v té době marný. Uher kladl důraz na to, aby učitelé byli osobnostmi široce a hluboce vzdělanými, mravně opravdovými, občansky odpovědnými, demokratty veřejně činnými, stále prohlubujícími svůj světový názor a svá filozofická stanoviska, zkrátka učitelé v tom nejkrásnějším a nejbohatším smyslu. Od obrození se táhnoucí představa učitele jako buditele národa, nositele poctivě vzdělání, vzdělaného venkovského učitele jako protiváhy politizující fary, moudré a zralé osobnosti milující děti a všestranně užitečné spoluobčanům, to byla u Uhra stále se opakující představa i smysl jeho učitelského působení. Proto Uhrovo angažované působení na učitelských ústavech v Praze i Brně. Proto tolik zájmu o učitelské začátky, zkušenosti a osudy jednotlivých absolventů. Z tohoto zájmu a snahy o styk s nimi vznikla také idea Volného pedagogického sdružení,

instituce, která měla shromažďovat mladé učitele a dávat jim příležitost seznamovat se s vysokoškolskou teorií a vzájemně konfrontovat své poznatky. Ty byly zřejmě pro učitele vzdálené od kulturních center vzácná příležitost, jak dosvědčuje počet až 600 účastníků na sjezdech v Brně.

Proto také Uher projevoval tak velký zájem o sebevzdělávání širokých učitelských mas a především mladých učitelů, pro ty stovky Uhrových přednášek pro učitele na různá pedagogická témata, proto účast na velkém zápasu o vysokoškolské vzdělávání učitelů — zápasu, který po celou dobu republiky vyzníval naprázdno a jehož úspěšného zakončení po válce už se Uher nedožil.

Jako základní podmínka takového rozvoje učitelské osobnosti se Uhrovi jevila svoboda. Nejen ta úzká, metodická, jak ji zaručovaly c. a k. zákony, ale občanská a politická svoboda a právo hlásit se k svému přesvědčení, ať se jakkoli rozchází s politickým názorem inspektora či ministra školství.

To byl ovšem názor, který se v politickém klimatu republiky stále obtížněji prosazoval a za který Uher proti zbyrokratizovanému a zpolitizovanému státnímu aparátu stále namáhavěji bojoval a měl pro něj nepřijemnosti.

Léta odboje a věznění

Je logické, že osobnost takového občanského a lidského profilu, jak jsme se snažili vykreslit Jana Uhra, nemohla zůstat stranou zápasu s fašismem o naše národní bytí. Bylo už poukazováno na měnící se Uhrovy postoje v posledních letech republiky, na jeho bojové výzvy k brannosti. Mnichov znamenal zlom víry v nenásilné formy boje. Uher s úzkým kruhem přátel se snažil na fakultě a v Sokole sjednocovat všechny zdravé síly, které by bojovaly s fašistickým bahnem druhé republiky a pomáhaly lidem dostávat se z defetismu a mravního marasmu. Zpočátku používali ke krytí své činnosti povolené instituce Národní sjednocení, pod jejíž firmou se uskutečňovaly protifašistické a národně buditel-ské akce. Jako předseda kulturní komise na Moravě byl zde Uher ideologem. Utkávali se v polemikách s domácími fašisty, bojovali proti tendencím „glajchšaltovat“ školu i výchovu. Ale 15. březen 1939 ukončil i tuto epizodu. Bylo jasné, že nadále lze bojovat jen ilegálními zbraněmi. Jednou z prvních a největších ilegálních organizací byla Obrana národa. O tom jak daleko se vzdálil Uher svým tolstojovským zásadám neodporovat zlému, svědčí vzpomínka R. Konečného. V době, kdy se v Obrance národa jednalo o přípustnosti násilných forem boje a fyzické likvidace nepřátel, formuloval Uher jednoznačně své stanovisko: „Oni, nebo my! Není volby!“

V této první etapě ilegálního boje si zřejmě nikdo neuvědomoval, jakým nebezpečím je vytvářet velké a snadno zranitelné organizace. Politické sekci šlo zřejmě o to, vytvořit všelidový reprezentativní orgán. A protože v Obrance národa byli zastoupeni především vojáci a inteligence, hledalo se spojení na dělnictvo a na odboj komunistický.

Konečně se zdálo, že Obrada národa našla spojení s dělníky. Na schůzku do Uhrova bytu byl přiveden dělník ze Zbrojovky, Josef Šmíd. Instinktivní nedůvě-

ra některých byla překonána zasvěcenými zárukami jiných. Podivné na tomto ilegálním pracovníkovi bylo nejen jeho vychloubání minulými činy, ale i snaha dovědět se co nejdříve údajů, které s jeho úkoly nijak nesouvisely. Nedůvěra byla oprávněná: šlo o nasazeného špicla gestapa, známého pod jménem Velký Franta, který působil po celou válku odbojovým organizacím na Moravě velké škody, a až na podzim roku 1944, kdy se pokoušel o spojení s majorem Murzinem, byl na Valašsku odhalen, odsouzen partyzánským soudem a zastřelen. Na několika schůzkách však získal Šmíd tolik důkazů, že gestapo mohlo jít najisto. Udeřilo tři dny po zavření vysokých škol, 20. listopadu 1939, a pozatýkalo na jednu celé zemské vedení.

A tak Uher nastoupil poslední životní etapu. Věznění v sídle gestapa v Mozartově ulici, na Špilberku, potom v Kounicových kolejích — kolikrát tu, ještě nedávno, přednášel zde ubytovaným vysokoškolákům! O tom, co zkusil, nám vyprávějí jen roztřesené řádky jinak krásného a charakteristického rukopisu. Koncem ledna 1940, uprostřed mrazivé zimy, byl transportován do Vratislavi. Po tíze gestapáckých výslechů zde poznal další zlý vězeňský jev strach o budoucnost a nekonečné množství prázdného času. Uher ho využíval po svém: koncipoval v duchu kapitoly svých budoucích knih. V této době ho zajímala především psychologie. Některé myšlenky si poznamenával tajně na papírek, který byl potom dozorcí objeven. Následoval obvyklý vězeňský křik a papírek byl předán vyšetřujícímu soudci. A zde vidíme přece jen rozdíl mezi formální legálností nacistické justice a jejích věznic a naprostou svévoli dozorců v koncentračních táborech. Soudce neshledal v poznámkách nic závadného a místo trestu povolil velkomyslně Uhrovi, aby je zapisoval do sešitu se 100 očíslovanými stránkami. Sešit je popsán snad nejrozsáhlejším Uhrovým dílem, Vývojevou psychologií. Je pro nás svědectvím o způsobu práce vědce zbaveného základních pracovních prostředků. A tak je souvislý text protkán odkazy tu na jednotlivé spisy či autory, jimiž je třeba určitou myšlenku doložit, tu na konzultace s přáteli či odborníky v určitých speciálních disciplínách, s nimiž bude některý problém jednou třeba prodiskutovat. Sešit měl zvláštní osud. Když navštívila Uhra rodina v den jeho padesátin, 28.1.1941, podařilo se mu podstrčit sešit synovi, autorovi těchto řádků, a ten ho vynesl z vězení pod svetrem. Nemohlo se stát zřejmě bez souhlasu či pomoci některého z vězeňských úředníků, což nám zůstává a asi už zůstane nevysvětlitelnou záhadou. O tom, že pro Uhra neměl tento čin negativní důsledky, svědčí další padesátistránkový blok, opět oficiálně povolený, popsáný tentokrát Systémem psychologie — my bychom obsah označili spíše jako problémy obecné psychologie. I tento blok se zachoval, byl vrácen s věcmi, které Uher odeslal před transportem z Vratislavi. V nejistotě, jestli se blok dostane z vězení, či snad v situaci, kdy ho ještě neměl k dispozici, psal Uher text in margine v knize Sergeje Hessena Filozofické základy pedagogiky, i tato kniha byla vrácena. Máme tedy tento text ve dvojím vyhotovení.

Vedle zmíněného textu přináší blok ještě jeden pozoruhodný doklad. Přestože se nad jeho hlavou snášel stín katovy sekery a Uher si tuto skutečnost jasně

uvědomoval, byl pln pracovní a publicistické aktivity. Do bloku si zaznamenal plán na příští desetiletí, který představoval bohatý a promyšlený program, zaměřující se nejen na teoretické spisy, ale i na díla popularizační a esejistická. Tak zde nacházíme tituly: Filozofie národní výchovy (20 archů) Obecná pedagogika (20), Dějiny výchovy a pedagogiky (3), samostatné studie o Masarykovi (10), Komenském (10), Pedagogické eseje (Platón, Quintilianus, sv Augustin, Rousseau, Pestalozzi, Tolstoj aj.), Pedagogická čítanka /40/, populární dějiny pedagogiky Boj o člověka, přepracovaný Problém kázně (20), Didaktika (15), populárně zpracovanou látku ze Středoškolského studenta, zpracování látky zachycené v denících jeho synů, Eseje filozofické a pedagogické, vedle řady beletristických děl. Plán nám ukazuje, kterým směrem se orientovaly Uhrovy odborné zájmy, a naznačuje, o co byla naše pedagogická literatura ochuzena nemožností jeho splnění.

Vězněvě touze po psaní však tyto povolené stránky nestačily. A tak využíval českých knih a slovníků, které mu čas od času povolila vězeňská správa, a především bible, která mu byla po celou dobu věznění ponechána. Na volné řádky vypisoval tužkou tak, aby si toho cenzor ne všiml, Dvě kapitoly z filozofie národní výchovy. Na tomto díle mu záleželo zvláště, neboť pořídil — nevíme za jakých okolností — opis a ten nechal uložit ve svých soudních aktech, očekával zřejmě, že zde přečká konec války. Ale právě tento opis se ztratil, zatímco text mezi verši bible se zachoval a opět ho dostala rodina spolu s vrácenými věcmi.

Ve vězení se Uher vrátil i ke své mladistvé lásce, k poezii. Byla to však jiná poezie než někdejší reflexivní lyrika březinovského ladění. Byla v ní hrdost a vzdor českého rebela. Básně vpisoval mezi listy některých knih, ty nejuděrnější se učili i spoluvězni a vynesli je z vězení. Většina těchto básní byla příležitostně publikována.

Pěkně tuto Uhrovu situaci charakterizoval J.Henrich: „Ve svých čtyřech stěnách založil si svobodnou říši myšlenkovou. Tam nezavládla beznaděje, ani nevstoupil únik do světa snů, tam panoval kritický rozum“.

Po půldruhém roce byl Uher převezen z Vratislavi do vězení v Diez an der Lahn. Zdá se, že režim zde byl o něco mírnější, i když nedostatek potravy se stále zvětšoval: za dva roky věznění ztratil Uher 30 kg. Měl zde příležitost pracovat ve vězeňské knihovně, učil se ve vězeňské tiskárně sazečství. Setkal se tu se svým žákem Karlem Sochořem i dalšími přáteli. A přestože zprávy o průběhu války, které pronikaly tlustými vězeňskými zdmi, byly stále neveselé, pomáhal Uher svým optimismem ostatním zvedat hlavy, jak dosvědčovali později jeho spoluvězněvové.

Na obzoru se však objevilo hrozivé datum 9. červen 1942, datum soudu, o jehož výsledku si Uher nedělal iluze. Vždyť ze skupiny zemského vedení zůstal na prvním místě! Richter se ztratil kdesi v německých věznicích, Konečného, simulujícího šílenství, chránili lékaři na psychiatrii v Brně, Helferta pustili gestapáci smrtelně nemocného domů zemřít — bylo zázrakem, že tento kritický stav pře-

čkal a dosud byl v rekonvalescenci na Bulovce. Nebylo tedy nikoho před Uherem, do nějž by blesk nacistické „spravedlnosti“ uhodil nejdříve !

Do příprav na cestu přišly zprávy o atentátu na Heydricha a teroru rozpoutaném v Protektorátě. Shodou okolností probíhal soud v Berlíně v den, kdy se konal Heydrichův pohřeb a pohřební průvod šel pod okny soudní budovy. Tato skutečnost vytvořila nenávistnou atmosféru a ovlivnila nepochybně výsledek: pět rozsudků smrti. Tři z odsouzených byli pedagogové Odsouzení byli převezeni v poutech do berlínské věznice Plötzense, kde měli podle nacistického rituálu čekat sto dní na vykonání rozsudku. Uher se stále kojí nadějí, že nacisté rozsudek nevykonají, po vězení kolovaly pověsti, že se za odsouzence přimluvil prezident Hácha.

Uhrovi byl popřán kousek osobního štěstí, když mu bylo umožněno setkat se s manželkou a příští den znovu za doprovodu staršího syna. Při odchodu z vězení potkali houf advokátů, kteří šli zřejmě sdělit svým klientům, že jejich žádost o milost byla zamítnuta. Uher napsal tři dopisy na rozloučenou, každému členu rodiny jeden. Svůj život uzavřel epitafem, v němž vyjádřil naději, že „ i smrti sloužíme vyšším cílům, nejen životem a prací „. Byl s'at v neblaze proslulém Plötzense 27. října 1942 ve 20,21, ve dvouminutových intervalech pak jeho tři přátelé, čtvrtý zemřel o dva dny dříve ve vězeňské nemocnici.

Korunu všemu nasadila nacistická byrokracie, která zaslala rodině účet za vězení, soudní útraty a náklady na výkon rozsudku ve výši 1 935,02 DM. Když se rodina proti účtu odvolala se zdůvodněním, že na zaplacení nemá prostředky, jeho vyrovnání nebylo vymáháno. Zřejmě šlo více o psychologické působení než o hospodářský efekt podobných opatření.

Tak se uzavřel život a dílo českého pedagoga.

Představa násilného konce na popravišti je zajisté hrozná a mne pronásleduje celý život.

Dovolu mi však na závěr vyjádřit zvláštní myšlenku. Přes tento hrozný konec svému otci závidím. Jeho život byl celistvý, měl kontinuitu, jako by byl vybroušen z jednoho kusu žuly.

Směl vždy bojovat za to, čemu věřil, směl vždy otevřeně hlásat svou pravdu. Směl být celý život demokratem a svobodným mužem. Směl věřit ve smysl své práce a vidět její výsledky. Jeho dílo a smrt tvoří logický celek.

Poměřím-li s ním život své generace, od dětství deformované tlakem, generace, která své přesvědčení musela půl století skrývat a každý krůček od oficiální linie mohl stát, a také část stál existenci, poměřím-li úroveň i rozsah jeho práce a naše škobrtání v myšlenkové poušti marxistické pedagogiky a primitivismu jednotné školy, poměřím-li naše nalomené životy bez možnosti svobodně tvořit, a vlastně vůbec tvořit a vzpřímenost a tvořivost díla jejich generace, pak nelze nezávidět.

A vám, z nichž mnozí jste na počátku své odborné práce, přeji, abyste mohli navázat spíš na tradici svých dědů a pradědů než na tradici generace mé.